

**MI VAGY ŐK?
KÖLCSEY FERENC HYMNUSÁNAK SZEMÉLYJELÖLŐ
KONSTRUKCIÓI A NÉMET FORDÍTÁSOKBAN¹**

**WE OR THEY?
PERSON-MARKING CONSTRUCTIONS OF FERENC KÖLCSEY'S
HYMNUS IN GERMAN TRANSLATIONS**

PETHŐ JÓZSEF²

Absztrakt: A lírai szövegek poétikussága szempontjából a személyjelölési mintázatok szerepe kitüntetett jelentőségű, egyfelől azért, mert az idetartozó nyelvi jelenségek teszik a költeményt mint közlést megérthetővé, másrészt pedig a szövegek líraként történő kategorizálásában, befogadásában is lényegi szerepük van a személyjelölő szerkezeteknek. Ebből az előfeltevésből kiindulva jelen dolgozat Kölcsey Ferenc *Hymnus*ának a személyjelölő – ezen belül is főként a lírai ének a nemzethez való viszonyát konceptualizáló – konstrukciókat a fókuszba helyező fordításstilisztikai vizsgálatára vállalkozik. Az alkalmazott módszertan alapjait legtágabban a funkcionális kognitív nyelvészet, ezen belül pedig konkrétan a kognitív stilsztika és poétika adja. A vizsgált fordításokat, azaz a korpuszt Karl Maria Kertbeny első, 1854-es fordításától kezdve a vers több újabb fordítása adja.

Kulcsszavak: *líra, funkcionális kognitív stilsztika, fordításstilsztika, személyjelölő konstrukciók, Kölcsey Ferenc, Hymnus*

Abstract: From the point of view of the poetic nature of lyrical texts, the role of personal marking patterns is of particular importance, on the one hand, because the relevant linguistic phenomena make the poem understandable as communication, and on the other hand, person-marking structures also play an essential role in the categorization and reception of texts as lyrics. Based on this premise, the present paper undertakes a stylistic examination of Ferenc Kölcsey's *Hymnus*. The focus here is on the stylistic examination of German literary translations, within this, the structures that conceptualize the relationship of the lyrical self to the nation are primarily important. The applied methodology is based on functional cognitive linguistics in the broadest terms, and more specifically cognitive stylistics and poetics. The translations examined, i.e. the corpus, are given by several recent translations of the poem since Karl Maria Kertbeny's first translation in 1854.

Keywords: *lyrics, functional cognitive stylistics, literary translation from stylistic perspective, person marking constructions, Ferenc Kölcsey, Hymnus*

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH K 137659 számú, A személyjelölés konstrukcióinak korpuszalapú, kognitív poétikai vizsgálata című pályázata támogatta.

² DR. HABIL. PETHŐ JÓZSEF

főiskolai tanár

Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

jozsef.petho@uni-miskolc.hu

1. Bevezetés

A lírai szövegek poétikusságának létrejötte és befogadása szempontjából kitüntetett jelentőségű a személyjelölési mintázatok (vö. Tolcsvai Nagy 2017: 430–435) szerepe, az idetartozó nyelvi jelenségek teszik a közlést mint költeményt érthetővé a befogadó számára, illetve a szövegek líraként történő kategorizálásában, befogadásában is lényegi szerepük van a személyjelölő szerkezeteknek (ennek az előfeltevésnek a részletes kifejtését l. pl.: Domonkosi–Simon szerk. 2018; Laczkó–Tátrai szerk. 2021; Horváth–Simon–Tátrai 2022). Ebből a tényből kiindulva jelen dolgozat Kölcsey Ferenc legismertebb és több szempontból is legjelentősebbnek tekinthető művének, a *Hymnus*nak a személyjelölést a fókuszba helyező vizsgálatára vállalkozik, azzal a céllal, hogy így – illetve az itt alkalmazott szemponttal összefüggő, tágabban értett új megközelítésmódjával: nevezetesen funkcionális kognitív stilisztikai-poétikai és különösképpen fordításstilisztikai szempontok alkalmazásával – hozzájáruljon Kölcsey lírájának leírásához, ezen belül elsődlegesen a *Hymnus* elemző értelmezéséhez (Kölcsey más verseinek a személyjelölési mintázatokat fókuszba helyező megközelítéséhez l. Pethő 2023a).

Annak, hogy miért éppen a *Hymnust* választottam most tüzesebb vizsgálatra, több, részben személyes, részben objektív, azaz elvi és módszertani, tudományos oka is van, most ezek közül csak kettőt emelnék ki. Elsőként azt a tény, hogy mivel a vers nemzeti himnuszunk szövege, ezért kitüntetett jelentősége van a magyarság kultúrájában, identitásában, „Kölcsey költeménye és Erkel dallama együtt alkotja nemzeti létünk és identitásunk egyik leginkább hatékony: öntudatot alapozó és közösséget teremtő szimbólumát” (Pomogáts 2014: 117). A másik ok egy már a nyelvészeti-stilisztikai vizsgálat fókuszához vezető, elsődleges olvasatból, stíluselemzésből adódó meglátás a megszólalói pozíciók, a személyjelölés meghatározó szerepéről, amelyről általánosságban Szilágyi Márton és Vaderna Gábor ezt állapítja meg: a *Hymnus* „talán legnagyobb poétikai újdonsága a megszólalás pozíciójának elbizonytalanításában, s ezzel párhuzamosan a retorikai szerkezet sajátos feszültségeiben rejlik”³ (Szilágyi–Vaderna 2010: 352).

A dolgozat felépítése a következő: először röviden a vizsgálat elméleti alapjait mutatom be (2), ezután szintén röviden a lírai aposztróféről szólok (3), a fő részben a *Hymnus* poétikai szempontból leginkább releváns személyjelölő konstrukcióit elemzem (4), végezetül a dolgozatot rövid összegzés és kitekintés zárja (5).

2. Az elméleti háttérrel: a funkcionális kognitív nyelvészet és a kognitív stilisztika

Az itt alkalmazott megközelítés a funkcionális kognitív nyelvészet, ezen belül a kognitív stilisztika és poétika alaptételeire épül. Az idetartozó nyelvelméleti és módszertani háttér, alapelvek részletes bemutatására most nincs mód, így csak

³ A *Hymnus* a megszólalói pozícióról – az ittenitől eltérő megközelítési szempontokkal és módszertannal – különösen tanulságos, gondolatébresztő meglátásokat tartalmaz Dávidházi Péter (1996) *Őseinket felhozád*, illetve újabban Terdikné dr. Takács Szilvia (2023) *Ki mondja a Hymnust?* című dolgozata is.

néhány kulcsfogalom kiemelésével utalok a legfőbb háttérfeltevésekre (bővebben l. és vö. pl. Geeraerts ed. 2006; Langacker 2008; Tolcsvai Nagy 2013; Tolcsvai Nagy szerk. 2017):

- A nyelv a **megismerés közege és része**, a nyelvi rendszer és a nem nyelvi kognitív rendszerek között kölcsönviszony van.
- A nyelvi rendszernek a **produkció és a megértés** is integrált része.
- A nyelvi reprezentációk inkább **emergensek**, mint rögzített egységek.
- A nyelvi rendszerben a **jelentés** a meghatározó tényező, ugyanakkor a leírásnak egyszerre kell szerkezet- és jelentésközpontúnak lennie.
- A nyelvi kategorizációban is érvényesül a **prototípus-elv**.

A kognitív stilisztika – a funkcionális kognitív nyelvészet fenti előfeltevéseivel összhangban – a szöveg stílusát a szövegértelem nyelvi megformáltságából eredő összetevőjének tekinti, amely attributív módon jön létre, azaz a stílushatás, a stílus által létrehozott értelem-összetevő nem eleve adott, illetve többnyire nem is fogalmi jellegű, hanem a befogadói attribúcióval (tulajdonítással) alakul ki az interakcióban. A stílus így a nyelvi horizontok összjátékának eredménye a mindenkori nyelvi interakció során, amelynek a szöveg csak egyik, igaz megvalósító összetevője, a többi pedig pragmatikai tényező (vö. pl.: Tolcsvai Nagy 1996, 2005; Pethő 2023b).

3. A lírai aposztrófé

Az aposztrófé a klasszikus retorikai-stilisztikai megközelítés szerint olyan megszólítás, amelyben a szónok vagy költő, hirtelen elfordulva látens vagy valós hallgatóságától egy harmadik személyhez intézi szavait; ezt a viszonyt megszólítással hozza létre, jeleníti meg (vö. Gellénné 2008), és ezáltal a szövegben új beszédhelyzetet teremt, mint ahogyan ezt az alábbi példában is láthatjuk:

Áldozatom két Istenség oltára felett áll:
Köny neked ó Szerelem, és neked, ó Haza, vér!
 (Kölcsey Ferenc: Áldozat)

Az alakzat fogalmát újraértelmezi a funkcionális kognitív stilisztika, illetve a pragmatika szemszögéből Tátrai Szilárd (l. pl.: Tátrai 2008, 2012, 2015; vö. Gellénné 2008), aki az aposztrófé olyan funkcionális, azon belül társas kognitív kiindulópontú értelmezésére tesz javaslatot, amely azt a nyelvi tevékenységre jellemző közös figyelem sajátos működéseként és egyben a líra jellegadó tulajdonságaként mutatja be.

Tovább közelítve az aposztrófé *Hymnus*-beli szerepének vizsgálatához, érdemes itt arra is utalni, hogy az alakzat a lírai költészetben az ókortól egészen napjainkig minden stíluskorszakban, stílusirányzatban nagy gyakorisággal jelen van – így Kölcsey költészetében is (vö. Fónagy 1970; Pethő 2023a). Emellett különösen fontos

tényező a *Hymnus* esetében a műfajiság⁴ is, ti. a himnusz mint lírai műfaj – legalábbis prototipikusnak tekinthető változatában – eleve aposztrofikus, ahogyan ezt Voigt Vilmos definíciója is kiemeli, eszerint a himnusz „vallásos jellegű, istent vagy isteni hatalmakat dicsőítő, **hozzájuk segítségért fohászokodó**, imaszerű ének” (Voigt 1975: 467; a kiemelés tőlem: P. J.).

A műfaj kapcsán itt célszerű szólni a vers címéről: az eredeti, Kölcsey által adott cím a *Hymnus*, az alcím *a magyar nép zivataros századaiból*. A cím írásmódja és ennek elvi alapja, jelentősége vonatkozásában csak egyetérthetünk Szabó G. Zoltánnal (2008: 392), aki szerint a *Hymnus* cím

helyesírási szempontból éppolyan elidegeníthetetlen tulajdona [a] műnek, mint például a családnevek; tehát azt írjuk, hogy Széchenyi, s nem azt, hogy Szécsenyi, s azt, hogy Dessewffy, s nem azt, hogy Dezsőfi, hogy Kossuthról vagy mondjuk Grassalkovichról ne is szóljunk. Még a XIX. század végén s a XX. század elején született nyelvészkoncepciók alapján a latinból magyarrá lett szót a magyar helyesírás szerint tartották helyesnek közölni (még olyan esetben is, mint Kölcsey verse, tehát egy műcím esetében is) s ez többé-kevésbé gyakorlattá is vált. Persze, ha a közhasználatban forgó magyar szóról beszélünk, mint például a himnuszról mint ősi műfajról, miért is ne íránk a magyar helyesírás szabályai szerint. Kölcsey verse esetében azonban egy felcserélhetetlen, egyedi műalkotásról van szó, ahol joggal várható el a szerző által adományozott műcím hiteles közlése.

Mint azt az alábbiakban látjuk majd, Isten mellett az 5. szakaszban megjelenik egy másik aposztrofikus megszólított is, a haza (*Szép hazám*). A további részletes vizsgálatban vegyük azonban közelebről szemügyre magát az egész aposztrofikus szituációt!

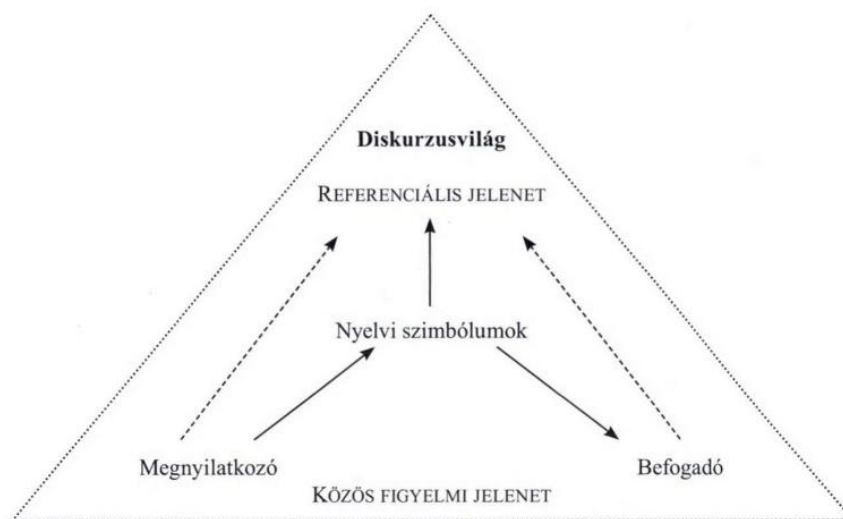
4. A megnyilatkozó és a referenciális jelenet / a lírai én és a közösség viszonya: mi vagy ők?

A személyjelölés versbeli konstrukcióinak részletes analizésében kiindulópontom Tátrai Szilárd (2011) vonatkozó, a diskurzusvilág összetevőit egy sematikus ábrában így összegző modellje (*1. ábra*).

A közös figyelmi jelenet e modellben (Tátrai 2011: 25–50; vö. még: Tátrai 2017) olyan interszjektív emberi tevékenységként (diskurzusként) határozható meg, amelyben lehetővé válik a befogadó figyelmének ráirányítása a világ dolgaira és eseményeire (a referenciális jelenetre), és ezáltal mentális irányultságának (figyelmének, megértésének) befolyásolása. A referenciális jelenet ennek alapján pontosabban így értelmezhető: a közös figyelmi jelenet során mások számára nyelvileg

⁴ A személyjelölésnek a lírán belül kimutathatók műfajspecifikus mintázatai, így például az ódára vagy a himnusra jellemző mintázatok eltérnek a dalra vagy az elégiára jellemző mintázatoktól, ehhez l. Simon–Tátrai 2021.

hozzáférhetővé tett világbeli jelenet, nyelvileg megjelenített esemény, történet, állapot. Az egész interszjektív megismerési viszonyrendszert jelöli a *diskurzusvilág* terminus.

1. ábra. *A nyelvi megismerés mint szimbolikus kommunikáció*
(Tátrai 2011: 31)

A *Hymnus*ban nem a lírára vonatkozóan prototipikusan jellemzőnek mondható egyes szám első személyben szólal meg a megnyilatkozó, hanem többes szám első személyben. Ezzel összefüggésben érdemes – a továbbiakban kifejtendő megalapozását ezzel is kiegészítve – röviden kitérni a többes szám első személyű személyjelölés legalapvetőbb általános szemantikai és pragmatikai jellemzőire. A T/1. mindig magában foglalja a beszélőt, emellett pedig további személyt vagy személyeket is jelöl, szemantikai tartalma így vagy inkluzív: a beszélő és a hallgató vagy hallgatók, vagy pedig exkluzív: a beszélő és más személyek, kivéve a hallgatót vagy hallgatókat (vö. Tolcsvai Nagy 2017: 434; Tátrai 2017: 969). A többes szám első személy alkalmazásának egyik fontos pragmatikai-stilisztikai funkciója lehet a megnyilatkozó azonosulásának, szolidaritásának, azaz tágabban a társas attitűdjének a kifejezése azzal, hogy a megnyilatkozó állítását önmagára is vonatkoztatja (Tátrai 2017: 969–970).

E fogalmi keret alapján az alábbiakban fókuszba helyezett kérdés az, hogy a *Hymnus* megnyilatkozója⁵ a referenciális jelenetben szereplő magyarságot kívülről

⁵ A jelen esetben részletesebben nem térek ki, csak itt utalok röviden arra az – egyébként más célú, más szempontú megközelítésekben produktívan elemezhető – megnyilatkozó pozícióra, amelyre az alcím figyelmeztet, nevezetesen a szerepvers beszélői pozíciójára, melyben „azért sem beszélhet közvetlenül maga a költő, mert a magyar nép zivataros századainak költői-prédikátori helyzetébe” képzel vissza magát (Dávidházi 1996: 1686).

látja, láttatja vagy pedig magát is a referenciális jelenet szereplőjeként megjelenítve, magát is odaértve, odahelyezve? Más megközelítésben fogalmazva: a saját nevében vagy pedig a közösség nevében szól? Az ebből a szempontból legfontosabb, így a német fordítások vizsgálatában is különösen releváns személyjelölő szerkezeteket kiemeltem a vers szövegében:

Isten, áldd meg *a magyart*
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts *feléje* védő kart,
Ha *küzd* ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz *rá* víg esztendőt,
Megbűnhötte már *e nép*
A multat s jövőndőt!

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad *nyert* szép hazát
Bendegúznak vére.
S merre zúgnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Hajh, de *bűneink* miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad *felettünk*,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra *vettünk*.

Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert *hadunk* csonthalmain
Győzedelmi ének!
Hányszor támadt tenfiad
Szép *hazám* kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában,
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál,
S lángtenger fölette.

Vár állott, most kőhalom,
Kedv s öröm röpkedtek,
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hó szeméből!

Szánd meg Isten *a magyart*
Kit vészek hányának,
Nyújts *feléje* védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz *rá* víg esztendőt,
Megbűnhötte már *e nép*
A multat s jövőndőt!

A vizsgált német fordítások a jelen esetben a következők voltak:

- *Hymne*. Übersetzt durch Karl Maria Kertbeny. In: Album hundert ungarischer Dichter, hrsg.: Karl Maria Kertbeny. Dresden, Pest, Schaefer, Geibel, 1854., 84–86.
- *Hymnus*. Übersetzt von Julius Nordheim. In: Ungarische Gedichte, Übers. Von Julius Nordheim. Budapest, Zilahy S. Verlag, 1873., 5–7.
- *Hymne*. Metrisch übertragen von Gustav Steinacker. In: Ungarische Lyriker von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit. Leipzig-Pest, Barth-Grill, 1874., 52–54.
- *Hymne*. Nachdichtung von Annemarie Bostroem. In: Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten. Hrsg. von Stephan Hermlin, György Mihály Vajda. Budapest, Berlin, Weimar, Corvina, Aufbau Verl., 1970., 48–50.

Elsőként is vegyük közelebről szemügyre a 4. versszak személyjelölő szerkezeteit, illetve ezek fordításait. E szakasz különös fontosságát, metaforikusan szólva, mondhatni, „tengely-jellegét” a bűnös nép motívumának centrális szerepbe helyezése adja: ez a motívum a szöveg történelemszemléletének, ebből következően a jelen értékelésének és a jövőre vonatkozó elképzeléseknek, kérésnek is az alapját adja, emellett, pontosabban szólva ezzel összefüggésben a szöveg makrostruktúrája szempontjából is meghatározó, ti. az előző két szakasz a bűnbeesés előtti boldog időket, az ezután következők pedig a büntetést mutatják be (vö. Szörényi 1997: 65; Milbacher 2014). Az az ószövetségi gondolat, miszerint Isten bűneiért bünteti a népet – mint ahogy ezt például Szabó G. Zoltán (1998; vö. Csorba 1997) bemutatja –, illetve ezzel együtt a zsidó–magyar párhuzam igen régi toposznak számít már Kölcsey idejében is (első előfordulása a magyar írásbeliségben 1241-ből való, IV. Béla egyik levelében, melyet IV. Konrád német királyhoz írt (Szabó G. 1998: 129). A magyar **hazafiúi** büntudat, amely a meglévő párhuzam ellenére lényegét tekintve mégis karakteresen elkülönül a középkor **vallási** büntudatától, a reformáció irodalmától számítható (Szabó G. i. h.). A forrásnyelvi szövegben a többes szám első személyű konceptualizációval maga a megszólaló is részese a bűnösségnek (*bűneink*) és a következmények elviselésének is (*feleltünk, Vállainkra vettünk*). A fordításokban ez az egységes szemlélet kisebb-nagyobb mértékben megbomlik. Karl Maria Kertbeny 1854-es fordításában például egyes szám 3. személyben, elkülönülő entitásként jelenik meg a megbüntetett nép (*diesem Volke*), ugyanakkor itt is a többes szám első személyű konstrukciók dominálnak: *unsrer Sünden, Zu unserm Schreck, mußten wir, Auf unsre Schultern*.

Hajh, de *bűneink* miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad *feleltünk*,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Doch *unsrer Sünden* Menge hieß
Dich zürnen *diesem Volke*;
Du schleudertest den Blitzesstrahl
Aus Deiner Donnerwolke;
Bald sandt’st Du das Mongolenheer
Zu unserm Schreck und Schaden,
Bald *mußten wir* des Türken Joch
Auf unsre Schultern laden.
(Karl Maria Kertbeny, 1854)

Az 1873-as Nordheim-fordításban a szakasz kezdetén, tehát kiemelt helyzetben lévő forrásnyelvi többes szám első személyű személyjelölő szerkezettel (*bűneink miatt*) szemben E/3. személyű megoldás szerepel (*seiner Sünden*) és a (magyar) nép is a beszélőtől elkülönítve, mindenféle összetartozás grammatikai jelölése nélkül jelenik meg (*dem Volke*), csak a szakasz második felében szerepelnek a forrásnyelvivel egyezően a többes szám első személyű szerkezetek (*auf uns, Unsern Nacken*):

Hajh, de *bűneink* miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad *felettünk*,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Ach, ob *seiner Sünden* Zahl
Zürntest Du *dem Volke*,
Und es flammt dein Blitzesstrahl
In der Donnerwolke.
Jetzt *auf uns* den Räuberspeer
Der Mongole zücket;
Bald des Türken Joch so schwer
Unsern Nacken drücket.
(Julius Nordheim, 1873)

Gustav Steinacker 1874-es fordításában szintén megbomlik a forrásnyelvi szöveg egységes személyjelölési rendszere, ezzel együtt szemantikai kohéziója. Ugyan az első többes szám első személyű szerkezet a *bűneink* a forrásnyelvivel ekvivalens mind grammatikai, mind szemantikai szempontból, ám a Most rabló mongol nyilát / Zúgattad *felettünk* tagmondat fordításában már 3. személyként jelenik meg a magyarság (l. *Ungarherzen*), továbbá a forrásnyelvi szövegben többes szám első személyű főnévi és igei alakból felépülő konstrukció, a *Vállainkra vettünk* fordításában is egyes szám 3. személy áll: *ringt / Unser Volk*.

Hajh, de *bűneink* miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad *felettünk*,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Doch ob *unsrer Schuld* erregt
Zorn die Brust dir wieder,
Und der Blitzstrahl, zündend, schlägt
Aus der Wolke nieder.
Des Mongolen Pfeil durchdringt
Räub'risch *Ungarherzen*,
Und im türk'schen Joche *ringt*
Unser Volk mit Schmerzen.
(Gustav Steinacker, 1874)

Annemarie Bostroem újabb keletű, napjainkban használatos fordítása adja vissza a leginkább adekvát módon a forrásnyelvi szöveg személyjelölő szerkezeteit, és tudja így a legpontosabban közvetíteni a megszólalói pozíció jelentésképzését: *bűneink – unsre Sünden*; Most rabló mongol nyilát / Zúgattad *felettünk* – *Liebest die Mongolen noch / Uns mit Pfeilen jagen*; *Vállainkra vettünk* – *Mußten wir ertragen*:

Hajh, de *bűneink* miatt
 Gyúlt harag kebledben,
 S elsújtád villámídat
 Dörgő fellegedben,
 Most rabló mongol nyilát
 Zúgattad *felettünk*,
 Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Doch in Zorn entbranntest du
 Über *unsre Sünden*,
 Und du schlugst mit Blitzen zu
 Und Gewitterwinden.
 Liebstest die Mongolen noch
Uns mit Pfeilen jagen,
 Auch der Türken Sklavenjoch
Mußten wir ertragen.
 (Annemarie Bostroem, 1970)

A szövegértelem szempontjából meghatározó szerepe van a versben a NEMZET CSA-LÁD fogalmi metaforának is (e metaforáról általában, illetve más összefüggésekben l. pl.: Lakoff 1996; Domonkosi 2002; Kövecses 2022). A személyjelöléssel több módon is összefügg ez a metafora, szempontunkból most különösen fontos az, hogy az emberként megjelenő haza, illetve a nemzet valamely részeként, tagjaként konceptualizálódó családtagok aposztrofikusan megszólíthatóvá lesznek ebben a reprezentációban (l. Hányszor támadt *tenfiad* / Szép *hazám kebledre*, / *S lettél magzatod miatt* / *Magzatod* hamvvedre!) A vers szövegéből az alábbiakban kiemeltem az idetartozó leginkább szaliens metaforikus kifejezéseket, majd ezek közül néhány fontosabb fordítását vizsgálom meg.

Őseinket felhozád
 Kárpát szent bércére,
 Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
 S merre zúgnak habjai
 Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
 Felvirágozának.

Hányszor támadt *tenfiad*
 Szép *hazám kebledre*,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szeméből!

Gustav Steinacker fordításában az *őseinket* helyett a még szorosabb, még közvetlenebb vérségi-családi összetartozást jelölő *Unsre Väter* áll, majd az „apáink”-ra utal vissza az *ihrer*, így az egyes szám 3. személyű *nyert szép hazát* / *Bendegúznak vére* szerkezettel szemben a forrásnyelvi konstrukciónál is szaliensebbé téve a családi összetartozást:

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.

Unsre Väter führtest du
über Karpats Höhen
ihrer neuen Heimat zu,
mit des Sturmes Wehen.
(Gustav Steinacker, 1874)

Hasonló jelenséget látunk a Steinacker-fordítás alábbi részletében, ahol azért is különösen figyelemre méltó a fordító megoldása, mert a forrásnyelvi szövegben itt nem jelenik meg NEMZET CSALÁD fogalmi metafora, a célnyelvi szövegben viszont igen (1. *Unsrer todten Brüder*, 'halott testvéreink'):

Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének!

Ach, wie oft vom Leichenwall
Unsrer todten Brüder
Klang des Osmansliedes
(Gustav Steinacker, 1874)

Vegyük még közelebről szemügyre a fentiekben kiemelt, a vers 5. szakaszából származó idetartozó, azaz a NEMZET CSALÁD fogalmi metaforára épülő részlet két német fordítását:

Hányszor támadt *tenfiad*
Szép *hazám* kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Hart bedrängt und ohne Ruh',
Land voll selt'ner Schöne,
Wardst zur Todesurne du
Deiner eig'nen Söhne.
(Gustav Steinacker, 1874)

Hányszor támadt *tenfiad*
Szép *hazám* kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Land, wie oft hat selbst *dein Sohn*
Dich bekämpft nicht minder,
Wurdst zum Grab *der Kinder* schon
Durch die *eigenen Kinder*.
(Annemarie Bostroem, 1970)

A két német fordítás alapvető egyezést mutat abban, hogy mindkettő pontosan leképezzi a fogalmi metafora lényegét: az anya-fiú viszonyt (A HAZA ANYA). Ugyanakkor mindkét esetben hiányzik az egyes szám első személyű szerkezet (*hazám*) visszaadása, a forrásnyelvi szövegben szereplő *hazám* helyett mind Steinacker, mind Bostroem fordításában a birtokviszony, vagyis a szerves, a vers egészének értelem szerkezete szerint „családi” összetartozás jelölése nélküli *Land* áll, csupán a megszólítások egyes szám 2. személyű személyes névmásai utalnak valamiféle, ám bizonytalan jellegű közvetlenségre (*Deiner*, *Dich*). Összegezve: tehát a fogalmi metaforát mindkét fordítás adekvát módon visszaadja, viszont a megnyilatkozó (a lírai alany) a megszólítottéhoz, ezáltal a „családhoz” való tartozását kifejező egyes szám első személyű birtokos (személyjeles) szerkezet megfelelője nem szerepel egyik fordításban sem.

5. Összegzés és kitekintés

Dávidházi Péter (1997) A *Hymnus* paraklétoszi szerephagyománya című alapvető jelentőségű tanulmányában azt a kérdést helyezi a középpontba, hogy a költeményben megszólaló alany milyen szimbolikus cselekvést hajt végre, s mit szeretne voltaképpen elérni beszéde által? Válasza szerint a megszólaló

egy közösség nevében és érdekében szószólóként közbenjár, hogy kiengesztelje Istent. Ennek értelmében a *Hymnus* cselekvésmintájának a szakirodalomban külön-külön és váltogatva emlegetett kétféle értelmezését, szakrális, vagyis (nemzeti) imaként, illetve világi, amennyiben jogászi retorikájú védőbeszédként való felfogását egyaránt visszavezethetjük közös logikai ősmintájukra, egy bűnös (egyén vagy közösség) szószólójának engesztelő közbenjárására a legfensőbb (világi vagy transzcendens) hatalomnál, kedvező elbírálásért. Ugyanígy vezethetjük vissza a vers alanyának korábbi szerepmeghatározásait (pap, prédikátor, védőügyvéd, tolmács, szószóló) a közös vonásaikat nagyszabású egységbe foglaló mögöttes ősmintára, az egyszerre égi és földi lényegű pártfogó, a Paraklétosz, a (nagy kezdőbetűvel megkülönböztetett) Szószóló archetípusára (Dávidházi 1997: 124; a kiemelés tőlem: P. J.).

Továbbgondolva ezt a megközelítést a fent kifejtettek alapján elsőként az a kérdés merül föl, hogy ki lehet az eredményesebb Paraklétosz: aki kívülállóként mintegy objektív nézőpontból foglal el és képvisel egy álláspontot, kérést, vagy az, akit éppen a szubjektivitása, a benne-lévősége tesz hitelessé? Az itt bemutatott elemzések, illetve fordítástilisztikai összehasonlítások tanulsága az, hogy a vers értelemszerkezete és hatása szempontjából is alapvető jelentőségű, hogy a megszólaló a személyjelölő szerkezetekkel a közösséghez tartozóként pozicionálja magát, vagyis a fent tárgyalt pragmatikai – egyúttal poétikai – modell fogalomkészletével azt mondhatjuk, hogy a figyelmi jelenet megszólalója egyúttal a referenciális jelenetben megjelenített közösségnek, e közösség múltjának, jelenének és jövőjének is részese.

A vizsgált fordításokról összességében elmondható, hogy azok a leginkább meghatározó stilisztikai-poétikai sajátosságokat adekvát módon visszaadják, azonban vannak olyan lényeges többes és egyes szám első személyű konstrukciók is, amelyek, bár a szövegjelentés szempontjából meghatározóak, nem jelennek meg a célnyelvi szövegekben.

Rövid és általános kitekintésként érdemes még megjegyezni, hogy az itt vizsgált fordítások részletesebb analízise, illetve további fordítások vizsgálata feltétlenül szükséges egy teljesebb kép kialakításához, amely a személyjelölő szerkezetek jelentésképző szerepének bemutatásával mind a forrásnyelvi szöveg, mind a célnyelvi szövegek értelmezése szempontjából fontos új tanulságokkal szolgálhat.

Irodalom

- Csorba Sándor 1997. Nemzeti himnuszunk európai vonatkozásai. In: Csorba Sándor (szerk.): *Válogatás a XX. századi Hymnus-értelmezésekből*. Fehérgyarmat: Kölcsey Társaság. 110–116.
- Dávidházi Péter 1996. Őseinket felhozád. *Holmi* 1683–1696.
- Dávidházi Péter 1997. A Hymnus paraklétoszi szerephagyománya. In: Csorba Sándor (szerk.): *Válogatás a XX. századi Hymnus-értelmezésekből*. Fehérgyarmat: Kölcsey Társaság. 124–140.
- Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.) 2018. *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger: Líceum Kiadó.
- Domonkosi Ágnes 2002. A képszerűség szerepe Kossuth stílusában. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Kossuth Lajos, a szó művésze. Tanulmányok Kossuth stílusművészetéről*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó. 106–117.
- Fónagy Iván 1970. Aposztrophé. In: Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon*. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó. 394–396.
- Geeraerts, Dirk (ed.) 2006. *Cognitive linguistics. Basic Readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Gellénné Körözszi Eszter 2008. Aposztrofé. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 121–124.
- Horváth, Péter – Simon, Gábor – Tátrai, Szilárd 2022. Annotation of person marking constructions in the Corpus of Hungarian Lyrical Poetry: Principles and practices. *Studia Linguistica Hungarica* 22–37.
- Kövecses Zoltán 2022. A nemzet fogalma másként. *Magyar Nyelvőr* 137–164.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) 2021. *Líra, poétika, diskurzus*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium.
- Lakoff, George 1996. *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Milbacher Róbert 2014. „A felébredt nemzet ebben az énekben magára lelt”. A Hymnus „nemzetiesítésének” folyamatáról. *Holmi* 1624–1640.
- Pethő József 2023a. A személyjelölés poétikai konstrukciói Kölcsey Ferenc költészetében. In: Mínya Károly (szerk.): *„Ő értetek élt” Kölcsey Ferenc élete és kora*. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegye Önkormányzata. 123–134.
- Pethő József 2023b. *A stílus a nyelvben: Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Miskolc-Egyetemváros: Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Pomogáts Béla 2014. A Himnusz és a Szózat. *Nyelvünk és Kultúránk* 4, 116–120.

- Simon Gábor – Tátrai Szilárd 2021. A modern magyar elégia kognitív poétikai modellje. In: Ferenczi Attila – Hajdu Péter (szerk.): *Történeti változatok elégiára*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 133–149.
- Szabó G. Zoltán 1998. Kölcsey Hymnusáról. *Irodalomtudományi Közlemények* 114–144.
- Szabó G. Zoltán 2008. Szövegközlési jegyzetek. In: Kölcsey Ferenc: *Összes költeményei. Nemzeti hagyományok. Parainesis*. Budapest: Osiris Kiadó. 243–394.
- Szilágyi Márton – Vaderna Gábor 2010. A klasszikus magyar irodalom. In: Gintli Tibor (szerk.): *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 312–637.
- Szörényi László 1997. A Hymnus helye a magyar és világirodalomban. In: Csorba Sándor (szerk.): *Válogatás a XX. századi Hymnus-értelmezésekből*. Fehérgyarmat: Kölcsey Társaság. 65–71.
- Tátrai Szilárd 2008. Narratív távolság – lírai közvetlenség. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–55.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2012. Az aposztrofé és a dalszövegek líraisága. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A stilisztikai-retorikai alakzatok szöveg- és stílusstruktúráját meghatározó szerepe*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 197–207.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1058.
- Tátrai, Szilárd 2015. Apostrophic fiction and joint attention in lyrics. A social cognitive approach. *Studia Linguistica Hungarica* 105–17.
- Terdikné dr. Takács Szilvia 2023. Ki mondja a Hymnust? *Kultúra.hu* 2023. január 21. <https://kultura.hu/ki-mondja-a-Hymnust> (Letöltve: 2023. 12. 01.).
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–466.
- Voigt Vilmos 1975. Himnusz. In: Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon*. 4. Budapest: Akadémiai Kiadó. 467.